

BOEKENSIGNALEMENT

Geestelijk engagement van Nederlanders

Bas van Stokkom*

Brink, G. van den (red.) (2012). De Lage Landen en het hogere. De betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Nederland zou gebukt gaan onder cynisme, onverschilligheid en toenemend egoïsme. Burgers zouden alleen aan zichzelf denken en zich nog maar weinig inzetten voor de samenleving. De filosoof en socioloog Gabriël van den Brink en zijn collega's aan de Universiteit van Tilburg plaatsen vraagtekens bij deze populaire diagnose van de vaderlandse tijdgeest. Hoewel politici en journalisten er vaak een cynisch mensbeeld op na houden, zijn toewijding en idealisme geenszins uit de samenleving verdwenen. De auteurs proberen de taal van het 'hogere' weer zichtbaar te maken en her uit te vinden. En dat doen ze met veel ambitie: een overzicht bieden van de 'evolutie van het hogere' sinds de Middeleeuwen. Het boek is de opbrengst van een langdurig interdisciplinair project waarbij meer dan tien onderzoekers betrokken zijn geweest. In vijftien hoofdstukken laveren Van den Brink en zijn Tilburgse collega's tussen theoretische beschouwingen, duiding van sociaalhistorische patronen en reflectie op empirische bevindingen.

De auteurs beseffen dat spreken over 'het hogere' op veel weerstand kan stuiten. Voor sommigen gaat het om volslagen onzin of je reinste flauwekul. Anderen stellen intellectuele vergezichten en het doordenken van geestelijke beginselen juist op prijs. Het valt al niet mee een adequate definitie van het hogere te bieden. De auteurs hanteren de volgende werkdefinitie: 'Het hogere is de verbeelding van het geheel waarmee ik mij verbonden weet en waardoor ik mij geroepen voel tot onbaatzuchtig handelen' (p. 26).

De definitie wijst dus op het hogere als een imaginair iets en naar een omvattend geheel dat het eigen ik te boven gaat. Dankzij de verbeelding kun je aan het ideale vasthouden, ook te midden van een frustrerende realiteit. Van het hogere gaat dan ook inspiratie uit en het doet een moreel appèl op ons. 'Het hogere werkt als een stem die roept, het raakt aan de gevoeligheden van ons hart' (p. 27).

Opvallend is dat Van den Brink en collega's vele uiteenlopende betekenissen toedichten aan het hogere, niet alleen spirituele maar ook sensuele, zoals het ondergaan van een danceparty. In het verlengde van de figuur van minnaar wordt gewezen op grote veranderingen binnen de beleving van levensgenot: overgave aan lichaam, ook door middel van muziek en roesmiddelen. Opvallend is ook dat de auteurs op zoek zijn gegaan naar het hogere binnen de massacultuur, zoals fan-

* Dr. Bas van Stokkom is socioloog en is werkzaam aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en de Radboud Universiteit te Nijmegen. Hij is auteur van onder andere *Wat een hufter! Ergernis, lichtgeraaktheid en maatschappelijke verruwing* (2010). b.a.m.van.stokkom@vu.nl

tasy voor jongeren en ziekenhuisseries en politseries op tv. De 'hoge cultuur' van beeldende kunst en klassieke muziek blijft buiten beschouwing.

De kernthese van het boek is dat zich een 'proliferatie van het hogere' heeft voorgedaan: hoge waarden, morele idealen en geestelijke beginselen verdwijnen niet, maar vermenigvuldigen zich. Er bestaat een groter potentieel aan argumentaties over en verbeeldingen van het hogere. Naast God en vaderland fungeren ook samenleving, werk, naaste, mensheid, liefde, lichaam en natuur als objecten van toewijding. Het hogere heeft zich dus in vele gestalten over de samenleving verspreid. In dat opzicht is er volgens de onderzoekers sprake van een culturele terugkeer van het polytheïsme.

Nederland: succesverhaal

Krijgt het hogere in Nederland meer waardering dan elders? Op basis van onder meer gegevens van de European Values Study beantwoorden de auteurs die vraag bevestigend. Op de meeste 'velden van toewijding' vervullen Nederland en Scandinavische landen een uitgesproken voorhoederol. De proliferatie van het hogere heeft zich nergens zo sterk voorgedaan als in die landen. Zij lopen voorop in een proces van 'spirituele modernisering'. Nederland is in zekere zin het spiegelbeeld van Turkije: terwijl in dat land toewijding aan God en vaderland sterk is ontwikkeld, staan in Nederland juist de sociale en vitale waarden in hoog aanzien (van sociaal engagement en natuurbehoud tot lichaamscultus). Kortom: Nederlanders jagen vele soorten idealen na en koesteren vele objecten van toewijding.

Interessant is het hoofdstuk over wat mensen zelf zeggen over het hogere. Daar toe hebben de auteurs een enquêteonderzoek uitgevoerd. Ongeveer een derde van de bevolking legt daarbij vaak een verbinding met het religieuze en benut Bijbelse uitdrukkingen wanneer hun wordt gevraagd het hogere toe te lichten. Religie biedt kennelijk een taal waaruit men kan putten wanneer men een moeilijk grijpbare materie beschrijft. De respondenten die niet geloven in het hogere, is gevraagd wat voor hen het belangrijkste is in het leven en wat hen gelukkig maakt. Zij verwijzen bij voorkeur naar het eigen gezin of naar geliefden in de eigen omgeving, en ook naar de eigen gezondheid.

Meer dan de helft van de ondervraagden blijkt wel eens vrijwilligerswerk te doen. Opvallend daarbij is dat verheven of verheffend taalgebruik vrijwel steeds ontbreekt. Ook aan vitale waarden wordt veel belang gehecht, vooral onder atheïsten. Slechts een kleine minderheid van de burgers hangt helemaal geen hogere beginselen aan. Dat onderstreept volgens de auteurs het ongelijk van sceptische of cynische geesten die menen dat hogere waarden er voor de (post)moderne mens niet meer toe doen.

Kortom, er heeft zich geen verval van geestelijke beginselen voorgedaan. De meeste Nederlanders achten deugden als sociale betrokkenheid van groot belang. Zij bekommeren zich nog altijd om anderen. Het aantal mensen dat zich voor een goed doel inzet, groeit nog altijd. Er is minder aandacht voor sacrale waarden, maar tegelijk is er meer belangstelling ontstaan voor waarden van sociale en vitale aard.

Heruitvinding van de civil society

Hoe komt het dan dat de opvatting dat het hogere verzwakt is zo invloedrijk is? Het antwoord van de auteurs luidt: omdat we niet meer over een verstaanbare taal beschikken die het hogere identificeert en een bepaalde verbeelding canoni-seert. Het hogere is minder zichtbaar geworden en is voor velen zelfs ongrijpbaar geworden. Een extra complicatie is dat het hogere in religie en politiek aan publieke geloofwaardigheid heeft verloren. Religie geldt niet meer als schatkamer van geloofwaardige voorstellingen van het hogere. Mensen beseffen dat idealen het alledaagse leven kunnen gijzelen en niet-gelovigen aan de kant kunnen houden. In het huidige discours wordt religie nogal eens gepresenteerd als de belicha-ming van het lagere.

In het politieke domein lijkt het hogere nagenoeg afwezig. In het publieke debat doet men vaak voorkomen alsof het leven slechts op geld, macht of seks berust. ‘Het hogere doet zijn werk en het wordt zelfs gewaardeerd zolang het een private vorm heeft; in de publieke sfeer doen we alsof het niet bestaat’ (p. 509). Het is zelfs vrijwel onmogelijk geworden om in de politiek coherente visies op het hogere te ontwikkelen. Een geloofwaardig optreden in de politiek wordt steeds moeilijker. De auteurs concluderen dat het ontbreekt aan middelen om vormen van moreel en geestelijk engagement te vertalen naar een publieke en herkenbare gestalte van het hogere. Het cynisch of nihilistisch denken heeft in het openbare leven ruim baan gekregen. ‘Probeer dan maar eens te vertellen dat je in een ideaal gelooft! Na de bevrijding van de burger uit zijn collectieve kaders moet een poli-tiek leider 16 miljoen afzonderlijke individuen toespreken’ (p. 516).

Volgens de auteurs zouden we toe moeten naar een ‘heruitvinding van de civil society’, opgevat als tegenspeler van politieke overheden en het bedrijfsleven. Daarbij heeft ‘civil talk’ een doorslaggevende betekenis. Die taal is gebaseerd op alledaagse ervaringen, spreken over kwesties van gemeenschappelijke belang en antwoord zoeken op problemen. In confrontatie met problemen in hun omgeving vormen mensen zichzelf tot burgers. Het hogere laat zich aldus niet van buitenaf opleggen zoals in de verzuilde tijd gewoon was. Mensen ervaren door middel van civil talk dat je je dient te verhouden tot anderen. De zorgen van de een worden verbonden met die van anderen. En het ene beeld van goed leven wordt aan dat van anderen gerelateerd. Aldus kunnen tegenstellingen en ideologische scheidslin-jen tussen mensen worden overwonnen en wordt mogelijk collectieve inzet gege-nereerd.

Duiding van het moderniseringsproces

Hoe overtuigend is de visie van de auteurs op het moderniseringsproces? De auteurs baseren zich deels op het werk van Ronald Inglehart – bekend van *The Silent Revolution* –, maar zij plaatsen er ook vraagtekens bij. In hun woorden vat hij de geschiedenis op als een proces van innovatie: een proces waarbij het oude geheel en al door iets nieuws wordt vervangen. Kort door de bocht: seculiere opvattingen overvleugelen traditionele religieuze waarden, zelfexpressie en keu-

zevrijheid nemen de plaats in van overlevingswaarden (het streven naar bestaanszekerheid; *law and order*). Modernisering gaat aldus gepaard met een toename van tolerantie. De Tilburgse onderzoekers spreken liever over een proces van sedimentatie: een proces waarbij nieuwe elementen worden toegevoegd zonder dat oude elementen verdwijnen. Modernisering komt dus op differentiatie neer. Dat is een interessante bijstelling van Ingleharts theorie. Maar deze gaat mijns inziens niet ver genoeg. Want men kan grote vraagtekens plaatsen bij de veronderstelling dat zelfexpressie gerelateerd is aan respect, openheid en ruimhartigheid. De waarden die het bevrijde individu huldigt zouden wel eens veel dichter bij onverschilligheid, cynisme en wantrouwen kunnen staan dan Inglehart denkt. Sommigen spreken dan ook over een *silent counter-revolution*, waarbij geëmancipeerde burgers intoleranter worden naarmate de subjectieve onzekerheid toeneemt, de instituties verder aftakelen en collectieve idealen verdampen. Anders gezegd, Ingleharts theorie houdt geen rekening met inkrimpende solidariteitskringen.

Mede hierom kunnen de Tilburgse onderzoekers ook niet goed verklaren waarom zich intolerante ontwikkelingen hebben voltrokken binnen Nederland. De auteurs stellen wel vast dat Nederlanders in mindere mate bereid zijn om een buurman met een crimineel verleden, drankproblemen, veel kinderen en emotionele labiliteit te dulden. Er heeft zich in hun termen een onmiskenbare trend van toenemende intolerantie voorgedaan, terwijl het sociaalpolitieke klimaat aan het verharden is. Maar de onderzoekers weten niet goed raad met die trend, die dwars staat op het succesverhaal van de proliferatie van het hogere. Ik geloof dat een Inglehart-bril bepaald niet bevorderlijk is voor een adequate interpretatie van hedendaagse ongenoegens en angstgevoelens, juist onder geëmancipeerde burgers.

Objecten van toewijding

Ook bij de these van de proliferatie van het hogere kunnen kanttekeningen worden geplaatst. Bij vele vormen van toewijding, van ijveren voor dierenwelzijn en mensenrechten tot het verrichten van vrijwilligerswerk, behoort Nederland tot de 'voorhoede'. Nederland zou in zekere zin 'zwanger' zijn van het hogere en rijk zijn aan vele vormen van idealisme. Dit succesverhaal geeft een vertekend beeld van de mentale staat van het land. Alleen al de verdamping van idealen in het publieke domein wijst op een heel andere ontwikkeling. Wellicht is de constructie van dat aangename beeld te danken aan de gebruikelijke sociaalwetenschappelijke bronnen die de auteurs hebben benut. Wat zeggen lidmaatschap van verenigingen, tevredenheid met democratie en het hebben van een baan nu eigenlijk over toewijding? Die gegevens zeggen wel iets over participatie en vertrouwen, maar bitter weinig over bijvoorbeeld toewijding aan welsprekendheid, stijl en gratie. Zouden Nederlanders hierin ook op kop gaan? Nu zeggen de auteurs tegelijkertijd dat er sprake is van een toenemende verlegenheid om uit te komen voor hogere strevingen en een afnemend vermogen om gemeenschappelijke idealen te cultiveren. Dat zijn broodnodige nuances bij het door de auteurs geconstrueerde succesverhaal.

De objecten van toewijding die de auteurs hebben onderscheiden, houden iets willekeurig. Waarom de atleet en de vakman als categorieën van het hogere worden genoemd en de dichter en musicus bijvoorbeeld niet, is mij onduidelijk. Bovendien, de ‘succesvolle proliferatie van het hogere’ blijkt in werkelijkheid nogal wat prozaïsche activiteiten te omvatten: sporten, kinderen opvangen, participeren in de buurt, enzovoort. De auteurs beamen dat de betreffende burgers meestal in pragmatische termen spreken: ‘Als Nederlanders zich voor hun medemensen inzetten, dan is dat omdat ze vinden dat er dingen gedaan moeten worden, omdat ze mensen zien die hulp nodig hebben, omdat ze het leuk vinden of omdat het hun voldoening geeft’ (p. 262). Maar wat is in die gevallen nu eigenlijk de ‘verbeelding van het geheel’? Het hogere dat zich over de samenleving zou hebben verspreid, heeft wel een erg bleek profiel.

Een gerelateerde vraag is waarom je het handelen van mensen die zich ergens voor inzetten onbaatzuchtig zou noemen. Velen willen een sociale bijdrage leveren zonder dat zij dat als altruïstisch ervaren. Zoals de auteurs zelf zeggen: je doet als vrijwilliger iets omdat je het ook zelf belangrijk vindt en omdat het ook jezelf voldoening geeft. Gelukkig spreken de auteurs meer in termen van toewijding dan onbaatzuchtig handelen.

Ten slotte, is het vitale wel verbonden met het hogere zoals Van den Brink in een apart hoofdstuk uiteenzet? Dan gaat het onder andere om vormen van toewijding die mensen van nature opbrengen, inclusief liefde en zorg voor kinderen. Weliswaar onderkent hij dat de verbeelding van het geheel niet direct voortspuit uit een immanente opvatting van natuur, maar het vitale vormt volgens hem wel een basis voor de verdere ontvouwing van het hogere. Toch is het de vraag of mensen van nature tot iets toegewijd zijn. Toewijding veronderstelt niet zozeer de zorg voor wat verwant is, maar aandacht schenken op grond van wat cultureel belangrijk wordt geacht of wordt bewonderd. Dat vereist taal, tekens, beelden en geestelijke beginselen. Om die reden blijft Van den Brinks poging om vitale rituelen – het collectief ondergaan van een houseparty of een voetbalwedstrijd – te promoveren tot de Eredivisie van het Hogere uiteindelijk onbevredigend.

Slot

Deze kritiekpunten doen weinig af aan de rijke inzichten die *De Lage Landen en het hogere* biedt. Het boek bevat uitstekende hoofdstukken, onder meer over politieke en religieuze rituelen, over het ideaal van ontwikkelings samenwerking en over visuele kwaliteiten van televisiedrama. De studie haalt weliswaar veel overhoop, biedt tal van uiteenlopende en soms moeilijk met elkaar te rijmen interpretaties, maar blijft al bij al keurig op de rails. Het boek is een uniek project dat als toegankelijk kan fungeren voor hedendaagse tendensen van relativisme en cynisme. Tegelijk kan het tegenwicht bieden aan sceptische wetenschappelijke reflecties met veel nadruk op *debunking*. De auteurs laten overtuigend zien dat idealisme en commitment in het alledaagse leven aanwezig zijn, onder andere bij professionals, op school, in de sportwereld en zelfs in commerciële tv-producties. Hopelijk worden de theoretische aanzetten rondom civil talk en de revitalisering van de civil

society opgepakt en verder doordacht. De auteurs verdienen alle lof dat zij deze wat ongewone en omvattende exercitie hebben aangedurfd

Literatuur

Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.